

Teachers' Perception of Their Nonverbal Behaviors in the Classroom: A Grounded Theory

Fatemeh Sanavi Garoosi ¹, Hossein Kareshki ^{2*}, Majid Pakdaman ¹

¹ Department of Psychology, Qae.C., Islamic Azad University, Qaenat, Iran

^{2*} Department of Counseling and Educational Psychology, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Received
2025/06/18

Accepted
2025/07/18

* Corresponding author
kareshki@um.ac.ir

Copyright © 2025, Author(s).
This is an open-access article
published by Islamic Azad
University, Sar.C. under the
terms of the Creative
Commons Attribution- CC
BY 4.0 License
(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) which permits
unrestricted use, distribution,
and reproduction in any
medium, provided the original
work is properly cited.

Abstract

Communication is a key issue in the classroom. Non-verbal communication is also one of the important issues in the field of educational psychology. Therefore, examining the processes, contributing factors, and consequences of teachers' non-verbal communication is a significant topic. The present article aims to investigate the processes and teachers' perceptions of their non-verbal behaviors in the classroom based on grounded theory. The statistical population of the present research consisted of all female teachers in the second secondary level in Mashhad who were active during the academic year 2024-2025, and they were examined using semi-structured interviews. The researchers also analyzed the background to achieve a multitude of concepts. The analysis of the information was conducted based on open coding, axial coding, and selective coding methods. The findings indicated that the influencing factors include non-verbal communication patterns, the function of non-verbal communication, the level of intervention in non-verbal communication and the way teachers intervene in students' speech. The strategy emphasizes the necessity of holding training courses on non-verbal behaviors. The consequences of non-verbal communication are considered from the perspective of both teachers and students. Intervening conditions, and the audience analysis of students, as well as contextual conditions, highlight the importance of the discussion, the two dimensions of non-verbal behaviors, and methods for teaching non-verbal behaviors. The results of this research can be useful in developing tools for identifying non-verbal behaviors and formulating intervention protocols to improve these outcomes.

Keywords

Perception, teachers, non-verbal behavior, communication

Citation: Sanavi Garoosi, F., Kareshki, H., & Pakdaman, M. (2025). Teachers' Perception of Their Nonverbal Behaviors in the Classroom: A Grounded Theory. *Qualitative Research in Educational Sciences*, 1(3), 108-133. <https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1209085>

ادراک معلمان از رفتارهای غیر کلامی‌شان در کلاس درس: یک نظریه داده بنیاد

فاطمه ثانوی گروسی^۱، حسین کارشکی^{۲*}، مجید پاکدامن^۱

^۱ گروه روانشناسی، واحد قاینات، دانشگاه آزاد اسلامی، قاینات، ایران

^۲ گروه روان‌شناسی مشاوره و تربیتی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

ارتباط، موضوعی کلیدی در کلاس درس است. ارتباط غیر کلامی نیز از مسایل با اهمیت در زمینه روان‌شناسی تربیتی است. بنابراین بررسی فرآیند و عوامل تشکیل‌دهنده و اثرگذار و پیامدهای ارتباط غیر کلامی معلمان موضوع با اهمیتی است. هدف این مقاله بررسی فرآیند و ادراک معلمان از رفتارهای غیر کلامی‌شان در کلاس درس بر اساس نظریه داده بنیاد بود. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه معلمان زن مقطع متوسطه دوم شهر مشهد که در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ مشغول به فعالیت بودند را تشکیل می‌داد که با استفاده از مصاحبه نیمه ساختاریافته، مورد بررسی قرار گرفتند. پژوهشگران برای دستیابی به کثرت مفاهیم به تجزیه و تحلیل پیشینه نیز پرداختند. تجزیه و تحلیل اطلاعات براساس روش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و گزینشی، انجام شد. یافته‌ها نشان داد که عوامل اثرگذار، الگوهای ارتباط غیر کلامی، اشکال ارتباط غیر کلامی، کارکرد ارتباط غیر کلامی، میزان مداخله در ارتباط غیر کلامی، عدم آگاهی معلمان و نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموزان می‌باشد. راهبرد، لزوم برگزاری دوره آموزش رفتارهای غیر کلامی است. پیامدهای ارتباط غیر کلامی از نظر معلمان و هم از نظر دانش‌آموزان مدنظر است. شرایط مداخله‌گر، شخصیت‌شناسی معلمان و مخاطب‌شناسی دانش‌آموزان و شرایط زمینه‌ای، اهمیت بحث، دو بعد رفتارهای غیر کلامی و روش‌های آموزش رفتارهای غیر کلامی است. نتایج این پژوهش، می‌تواند در تدوین ابزارهای شناسایی رفتارهای غیر کلامی و تدوین پروتکل‌های مداخله‌ای به منظور بهبود این پیامدها مفید باشد.

تاریخ دریافت

۱۴۰۴/۰۳/۲۸

تاریخ پذیرش

۱۴۰۴/۰۴/۲۷

* نویسنده مسؤول
kareshki@um.ac.ir

حق تألیف برای مؤلفان محفوظ است. این مقاله با دسترسی آزاد، توسط دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری و تحت مجوز کریتیو کامنز (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) منتشر شده است که طبق مفاد آن هر گونه استفاده، تنها در صورتی مجاز است که به اثر اصلی به نحو مقتضی استناد و ارجاع داده شده باشد.

واژگان کلیدی

ادراک، معلمان، رفتار غیر کلامی، ارتباط

استناددهی: ثانوی گروسی، فاطمه، کارشکی، حسین و پاکدامن، مجید. (۱۴۰۴). ادراک معلمان از رفتارهای غیر کلامی‌شان در کلاس درس:

یک نظریه داده بنیاد. پژوهش‌های کیفی در علوم تربیتی، ۱(۳)، ۱۰۸-۱۳۳. <https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1209085>

مقدمه

ارتباط را می‌توان به‌عنوان فرآیندی تأثیرگذار بر فردی دیگر از طریق چندین نماد تعریف کرد (دمکن، ۱۹۹۴، به نقل از گولک^۱ و تمل، ۲۰۱۵). در واقع، ارتباط انسانی، فرآیندی است که طی آن شخص مفهومی را با استفاده از پیام‌های کلامی و غیر کلامی به ذهن شخص دیگر می‌رساند. مقوله ارتباط برقرار کردن، یکی از منحصر به فردترین مقوله‌هایی است که هر یک از افراد دارند. به زبان دیگر، هیچگاه دو نفر شبیه به هم ارتباط برقرار نمی‌کنند (اوکان، ۲۰۰۶). ارتباط به دو دسته کلامی و غیر کلامی تقسیم می‌شود. ارتباط غیر کلامی، ارتباط ناگفته‌ای است که در هر مواجهه چهره به چهره انسانی با انسان دیگر استفاده می‌شود. این ارتباط به ما اطلاعاتی می‌دهد مثل اینکه احساس واقعی آنها نسبت به ما چیست و اینکه چقدر از صحبت‌های ما استقبال می‌کنند (عاریف، ۲۰۱۲). بر اساس پژوهش کوژیچ^۲ و همکاران (۲۰۱۳)، ارتباطات غیر کلامی شامل تماس چشمی، ژست‌ها، حرکات، لمس، حالات چهره، لحن و حجم صدا، در زمان تولد و مراحل اولیه کودکی به‌طور خودکار رشد می‌کنند. رفتارهای غیر کلامی غیر عمدی، ناخودآگاه و خاص هستند. مثلاً حالت‌های صورت مانند برافروختگی، عرق کردن و خمیازه کشیدن خارج از کنترل فرد هستند. برخی از احساسات عاطفی ناخودآگاه هستند که فرستنده و گیرنده پیام نمی‌توانند آنها را شناسایی کنند و همچنین حرکات دست ممکن است ویژگی‌هایی غیرعادی نسبت به اعمالی که سعی می‌شود نشان داده شود، داشته باشند (وسکات^۳، ۱۹۹۲).

اگر چه برخی از رفتارهای غیر کلامی وجود دارند که ریشه‌های جهانی و احتمالاً مبتنی بر بیولوژیک دارند، فرهنگ به شیوه‌های عمیقی بر رفتار غیر کلامی تأثیر می‌گذارد. همان‌طور که اعضای هر فرهنگی یاد می‌گیرند با زبان کلامی به‌طور متفاوتی ارتباط برقرار کنند، همچنین یاد می‌گیرند که با زبان غیر کلامی نیز ارتباط متفاوتی برقرار کنند. بنابراین، هنگام تعامل با مردم فرهنگ‌های مختلف، نه تنها با زبان‌های کلامی متفاوت بلکه با رفتارهای غیر کلامی متفاوت نیز سروکار داریم. به همین دلیل است که حتی اگر افراد به روانی زبان دست یابند، از نظر فرهنگی مسلط تلقی نمی‌شوند مگر اینکه رفتارها و رفتارهای غیر کلامی مرتبط با آن فرهنگ و زبان را اتخاذ کنند

1. Gulec & Temel
2. Kožić
3. Wescott

(ماتسوموتو و اچ وانگ^۱، ۲۰۱۳). تا دهه ۱۹۷۰ بیشتر مطالعات بر نوع کلامی ارتباطات متمرکز بود، اما با تلاش پژوهشگران پیشگامی مانند هال (۱۹۷۹) و آرژیل^۲ و همکاران (۱۹۹۲)، موضوع ارتباطات غیر کلامی کانون توجه بیشتری قرار گرفت، به طوری که ارتباطات غیر کلامی در سال‌های اخیر در حوزه‌های مختلف از جمله مردم‌شناسی، روان‌شناسی، سلامت، تجارت، قانون و آموزش مورد علاقه پژوهشگران بوده است (به نقل از کریمی و همکاران، ۲۰۱۲). پژوهش‌های جدید، در مورد ارتباط غیر کلامی منجر به پیشرفت ما در درک زبان احساسات شده‌اند (آنیکن^۳ و همکاران، ۲۰۱۸).

افراد در خانه، محل کار، مدرسه و در بسیاری از محیط‌های زندگی خود با یکدیگر در ارتباط هستند. ارتباطات در آموزش و پرورش، مانند تمام جنبه‌های زندگی، جایگاه قابل توجهی دارد. آموزش نیز یک فعالیت ارتباطی است که اثربخشی آن عمدتاً به کیفیت ارتباط مربیان و دانش‌آموزان بستگی دارد (گولک و تمل، ۲۰۱۵). اگر در سیستم آموزش و پرورش از آن غافل شویم، برقراری ارتباط مؤثر در کلاس امکان‌پذیر نیست. در تدریس، ارتباط غیر کلامی یک عامل مهم است که معلمان باید به آن توجه کنند (چودری و عاریف^۴، ۲۰۱۲). در طول چند دهه گذشته، طرفداران حوزه معلم و کلاس درس به بررسی تعامل کلاس درس به عنوان راهی برای آشکارسازی روابط پرداخته‌اند، اینکه واقعاً در جریان مکالمه کلاسی بین مربیان و دانش‌آموزان چه اتفاقی می‌افتد (امیری و همکاران، ۲۰۲۳).

معلمی که به خوبی از ارتباط غیر کلامی استفاده می‌کند از نظر بوروگز^۵ (۲۰۰۷)، هنگام تدریس آرام است، قدم می‌زند و با صدای بلند صحبت می‌کند. بعلاوه، این معلم اغلب لبخند می‌زند، تماس چشمی زیادی برقرار می‌کند و به طور کلی از نظر دانش‌آموزان مثل یک دوست قابل دسترس در نظر گرفته می‌شود. در مقابل، معلمی که فاقد مهارت در برقراری ارتباط غیر کلامی است، علاوه بر اینکه اغلب لبخند نمی‌زند، از نگاه مستقیم به چشمان دانش‌آموزان اجتناب می‌کند و از نظر دانش‌آموزان غیر قابل دسترس تلقی می‌شود. با توجه به اینکه جنبه‌های غیر کلامی در تدریس ۷۵ تا ۹۰ درصد پیام‌ها را شامل می‌شود، تا حدودی عجیب به نظر می‌آید که نادیده گرفته شود. در واقع

1. Matsumoto & Hwang

2. Argyle

3. Anikin

4. Chaudhry & Arif

5. Burroughs

در یک ارتباط کلمات، کمتر از لحن صدا، نشانه‌های چهره مثل تماس چشمی، ژست‌ها و وضعیت بدن معلم اهمیت دارند. به معنای واقعی نشانه‌های غیر کلامی معنای کلماتی هستند که در گفتار به کار می‌روند به عبارتی دیگر رسانه تبدیل به پیام می‌شود. معلمان کارآمد از این نشانه‌ها به صورت اثربخش استفاده می‌کنند (اسپرین هال^۱، ۱۹۹۴). توجه معلمان به واکنش‌های غیر کلامی دانش‌آموزان و تنظیم برنامه درسی با توجه به روحیه و آمادگی دانش‌آموزان همواره با اهمیت بوده است (بامبیرو و شکرپور^۲، ۲۰۱۷).

با توجه به اهمیت نشانه‌های ارتباط غیر کلامی، معلمی که می‌خواهد ارتباط مؤثری با دانش‌آموزان خود داشته باشد باید از زبان بدن دانش‌آموزان خود آگاه باشد مثل ژست‌ها، نگاه‌ها، حالات چهره و ارایه. معلم اثربخش می‌تواند ارتباط خود را با دانش‌آموزان از طریق برقراری رابطه با زبان بدن توسعه دهد تا آنها احساس امنیت و حمایت بیشتری کنند (پان^۳، ۲۰۱۴). در این راستا، نظر معلمان در مورد رفتارهای غیر کلامی‌شان با اهمیت است. کسب توانایی‌های مؤثر در ارتباط اثربخش و پذیرش اهمیت این عوامل توسط معلمان ضروری است. مهارت‌های ارتباطی یکی از اصلی‌ترین معیارهای حرفه‌ای برای داشتن تدریس اثربخش است. به علاوه، افراد برای بیان، اشتراک گذاشتن و ارزیابی ایده‌هایشان از ارتباط استفاده می‌کنند (توتار^۴، ۲۰۰۳). تشخیص معلمان از اهمیت ارتباط غیر کلامی در یادگیری عمیق با چالش‌های متعدد همراه بوده است: اولاً اینکه پژوهشگران چارچوب‌های متفاوتی برای تجزیه و تحلیل رفتار غیر کلامی معلمان انتخاب کرده‌اند، که موجب فقدان طبقه‌بندی استاندارد شده، می‌باشد. دوم اینکه نگرانی‌های مربوط به حریم خصوصی کلاس درس موجب می‌شود تا داشتن یک الگوی مطلوب واحد برای رفتار غیر کلامی معلمان ضروری به نظر بیاید و پژوهش‌های بیشتری برای بهبود رفتار غیر کلامی با اهمیت است. همچنین استفاده عملی از نتایج پژوهش‌های غیر کلامی در آموزش و تدریس مورد بررسی قرار نگرفته است (مارنو^۴ و همکاران، ۲۰۱۴).

1. Sprinthal

2. Bambaerero & Shokrpour

3. Pan

4. Marno

طبقه‌بندی‌های متعددی از رفتار غیرکلامی در پژوهش‌های خارج از کشور ارایه شده است. پانگ و همکاران (۲۰۲۳)، با استفاده از روش هوش مصنوعی رفتارهای غیرکلامی معلمان در کلاس درس را دسته‌بندی کردند. دسته‌بندی رفتارهای غیرکلامی از نظر آنان شامل: توضیح دروس، سؤال، یادآوری، تحسین، انتقاد، خلاصه کردن و ارایه به‌صورت نمایش است. همچنین آنها در مقاله خود دسته‌بندی‌های رفتار غیرکلامی معلمان در کلاس درس را، از پژوهش‌های دیگران به این شرح ارایه دادند: دسته‌بندی رفتار غیرکلامی از نظر ژو (۲۰۰۳): رفتار تطبیقی با کلاس درس، مصورها و رفتارهای نمادین، اقدامات صریح و فعالیت‌های نظارتی؛ هی^۱ (۲۰۰۹) نیز دسته‌بندی دیگری را برای رفتار غیرکلامی معلمان چینی با توجه به حرکات انگشتان ارایه داد و آنها را به شش دسته مشخص تقسیم کرد: نشان دهنده، درک کننده، ارزشی، عاطفی، تصویری، و حرکات تأکیدی. مطالعات آنها بر طبقه‌بندی رفتارهای غیرکلامی در کلاس درس توجه کرده‌اند (به نقل از پانگ و همکاران، ۲۰۲۳). اگر چه این دسته‌بندی‌ها در سال‌های بعد تغییراتی کردند. دینگ^۲ (۲۰۲۰)، دسته‌بندی رفتار غیرکلامی معلمان را با توجه به نوع نوشتن معلم بر روی تخته کلاس، دستورالعمل‌هایی که در آموزش به کار می‌برد، گشت زدن‌ها در کلاس و نوع رفتار دانش‌آموزان انجام داده است. چن^۳ (۲۰۲۰)، رفتار غیرکلامی معلمان در کلاس درس را به رفتار آگاهانه و رفتار نمادین طبقه‌بندی کرد. منگ^۴ (۲۰۲۲)، رفتار غیرکلامی معلمان در کلاس را با طبقه‌بندی ژست‌های معلمان به ژست‌های اشاره‌ای، تأکیدی، توصیفی و منظم خلاصه کرد.

طبقه‌بندی‌های فعلی رفتار غیرکلامی معلمان با توجه به داده‌های متنوع، تغییرپذیری و منابع و اهداف متمایزی است که پژوهشگر در نظر داشته است. اما، در هیچ پژوهشی برای معلمان ایرانی دسته‌بندی در مورد رفتارهای غیرکلامی شان در کلاس درس ارایه نشده است. دسته‌ای از پژوهش‌ها نیز مربوط به اهمیت ارتباط غیرکلامی در کلاس درس است. بارونا^۵ (۲۰۱۹)، در پژوهشی به بررسی نقش رفتارهای غیرکلامی معلمان بر دانش‌آموزان پرداخت و به این نتیجه رسید که رفتار غیرکلامی به دانش‌آموزان اعتماد به نفس برای شرکت کامل در کلاس درس را می‌دهد و به کنترل محیط

1. He

2. Ding

3. Chen

4. Meng

5. Baroona

کلاس کمک می‌کند. پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان به‌طور مثبت تحت تأثیر ارتباط غیرکلامی قرار می‌گیرد و با این وجود، اگر معلم نشانه‌های غیرکلامی کافی ارایه نکند، ممکن است دانش‌آموزان نسبت به مطالب احساس فشار و بی‌علاقگی کنند. همچنین پژوهش‌های محرابین (۱۹۷۱) و یانگ (۲۰۱۷)، نشان می‌دهد اگر معلمان از زبان بدن به شکل نادرستی استفاده کنند، زبان بدن تأثیر منفی بر دانش‌آموزان خواهد گذاشت. یعنی می‌تواند دامنه‌ای از تخریب را برای فضای کلاس فراهم آورد و انتقال دانش به درستی صورت نمی‌گیرد. چودری (۲۰۱۲)، با انجام پژوهشی مروری به این نتیجه رسید که ارتباط غیرکلامی در آموزش زبان خارجی موجب تسهیل مدیریت مؤثر کلاس درس می‌شود و نقش بسیار مهم و حیاتی در آموزش زبان خارجی دارد. زبان بدن معلم می‌تواند به دانش‌آموزان احساس آرامش و راحتی بدهد، همین مسأله باعث می‌شود تا دانش‌آموزان نسبت به خود هم احساس بهتری داشته باشند. منیر^۱ و همکاران (۲۰۲۴)، در پژوهشی به نقش مهارت‌های ارتباط غیرکلامی معلمان و نقش آن بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پرداختند. هدف آن درک چگونگی مهارت‌های ارتباطی غیرکلامی از جمله حالات چهره، تماس چشمی، زیر و بم صدا و ظاهر فیزیکی و بررسی نقش آن در دستیابی به پیشرفت تحصیلی بوده است. پژوهش محمدی احمدی آبادی و جوکار (۱۴۰۱)، نشان می‌دهد که استفاده آگاهانه از زبان غیرکلامی نمایش نیست بلکه باعث تأثیر بهتر سخنان فرد می‌شود، هر چه زبان غیرکلامی طبیعی‌تر باشد بیشتر مورد قبول مخاطب قرار می‌گیرد. معلمان که از زبان غیرکلامی به درستی استفاده می‌کنند رابطه بهتری با دانش‌آموزان‌شان برقرار می‌کنند و مدیریت کلاس خود را بهتر به عهده می‌گیرند. استفاده آگاهانه از زبان غیرکلامی در کلاس درس باعث تأثیر بهتر سخنان فرد می‌شود به علاوه معلمان که از زبان غیرکلامی به درستی استفاده کنند، در مدیریت کلاس موفق‌تر هستند. شهامت و داورپناه (۱۳۹۵)، در پژوهشی امکان‌سنجی ارتباط غیرکلامی معلمان شیراز در آموزش الفبای فارسی را بررسی کردند. آنها به مشاهده رفتارهای غیرکلامی معلمان پرداختند و نتیجه گرفتند معلمان اول ابتدایی دبستان‌های شیراز در بکارگیری رفتار غیرکلامی مهارت کمی دارند و نقش معلمان در آموزش بیشتر از نوع رسمی است و در بیان هیجان خود بیشتر از ترکیب چهره و دست برخوردارند و فاصله بین معلم و دانش‌آموز بیشتر از نوع اجتماعی و بیان چهره معلمان بیشتر حکایت از علاقه و اشتیاق به آموزش

دارد و از اثرگذاری زیاد ارتباط چشمی برخوردارند و حالت عاطفی معلمان از نوع یاریگری است و لحن معلمان از نوع استفهامی و پوشش بیشتر معلمان از نوع رسمی است. از آنجایی که مؤلفه‌های تشکیل دهنده پیامدهای رفتارهای غیرکلامی در قالب الگویی منسجم و یکپارچه در چهارچوب پژوهش کیفی در هیچ یکی از پژوهش‌های قبلی در بافت کشورمان و در جامعه معلمان مورد بررسی قرار نگرفته است. از این رو و با توجه به خلأ در پژوهش‌های قبلی، این مطالعه با هدف واری ادراک معلمان از رفتارهای غیرکلامی شان در کلاس درس براساس نظریه داده بنیاد، از دیدگاه معلمان مقطع متوسطه دوم انجام شد. هدف این پژوهش بررسی ادراک معلمان در مورد رفتار غیرکلامی شان در کلاس درس است. اینکه معلمان چقدر به رفتارهای غیرکلامی آشنایی دارند؟ چقدر از اهمیت این رفتارها آگاهی دارند؟

روش‌شناسی

این پژوهش با استفاده از رویکرد کیفی و روش داده بنیاد^۱ به دنبال تبیین پیامدهای ارتباط غیرکلامی معلمان است. نظریه زمینه‌ای، رهیافتی است برای بررسی نظام‌مند (غالباً) داده‌های کیفی (نظیر مصاحبه‌های پیاده شده و پروتکل‌های مشاهده‌ها)، با هدف شناخت پیرامون موضوع مورد مطالعه انجام می‌شود (استراوس و کوربین، ۲۰۱۵). داده‌ها در سه سطح کدگذاری باز، محوری و گزینشی تجزیه و تحلیل می‌شوند. بعد مفاهیم و مقوله‌ها به مؤلفه‌هایی تقسیم می‌شوند. این مؤلفه‌ها عبارتند از: مقوله اصلی، شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط محیطی، راهبردها و پیامدها بررسی می‌شوند (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸).

جامعه مورد مطالعه این پژوهش شامل کلیه معلمان زن مقطع متوسطه دوم شهر مشهد که در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ مشغول به کار بوده‌اند، را شامل می‌شد که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند^۲ (نمونه‌گیری نظری) و با توجه به ملاک‌های ورود و خروج انتخاب شدند. ملاک ورود به مصاحبه، مشغول به تدریس بودن در سال تحصیلی، فعالیت در مقطع متوسطه دوم، داشتن رضایت شخصی برای مصاحبه بود در ابتدا همه مدارک تحصیلی مورد مصاحبه قرار گرفتند. اما، در این پژوهش، بعد از انجام دو مصاحبه پژوهشگر با توجه به تخصصی بودن موضوع و اینکه به گفته خود

معلمان اطلاعات خاصی راجع به ارتباط غیر کلامی نداشتند و به آن فکر نکرده بودند، تصمیم گرفت تا به سراغ معلمان با تجربه بالاتر از ده سال و با مدرک تحصیلی، کارشناسی ارشد و دکتری برود، تا بتواند به مفاهیم قابل توجهی دست پیدا کند. تعداد نمونه مورد مصاحبه بر اساس اصل اشباع در حجم نمونه در نظر گرفته شد. ویژگی جمعیت شناختی معلمان شرکت کننده بدین شرح بود. پانزده معلم که شاغل در آموزش و پرورش خراسان رضوی در مقطع متوسطه دوم نظری و فنی - حرفه‌ای بوده‌اند. از این پانزده نفر، هشت معلم دبیر آموزش و پرورش بودند که در رشته‌های معارف، شیمی، ادبیات فارسی، ریاضی و عربی تحصیل کرده بودند و هم اکنون نیز در مقطع متوسطه مشغول به تدریس همین دروس بودند. هفت معلم، هنرآموز در شاخه‌های فنی - حرفه‌ای بودند. رشته‌های تحصیل این معلمان روان‌شناسی و طراحی دوخت و کشاورزی بود که در رشته‌های مدیریت خانواده، خیاطی و گیاهان مشغول به تدریس در هنرستان بودند. نظرات افراد مصاحبه شونده در این پژوهش از مصاحبه سیزدهم به اشباع رسید و فرآیند مصاحبه با پانزدهمین مصاحبه به اتمام رسید. اما بعد از مصاحبه با معلمان و عدم آگاهی اکثریت معلمان نسبت به ارتباط غیر کلامی به کثرت مفاهیم دست نیافت و برای تدوین یک نظریه داده بنیاد، پژوهشگر برای تحلیل مفاهیم و تدوین مقوله‌ها علاوه بر مصاحبه معلمان به تحلیل محتوای پیشینه ارتباط غیر کلامی در کلاس درس نیز پرداخت. در این پژوهش جهت گردآوری داده‌ها از تکنیک مصاحبه نیمه ساختاریافته^۱ به صورت انفرادی استفاده شد. این نوع مصاحبه انعطاف‌پذیر و عمیق است. پس از دریافت توافق متخصصان، پژوهشگر اجرای مصاحبه‌ها پرداخت. روش انجام کار بدین صورت بود که قبل از مصاحبه کردن با معلمان که ملاک ورود به مصاحبه را داشتند پس کسب اجازه از مدیر مدرسه و به صورت حضوری، موضوع مصاحبه و هدف از انجام پژوهش برای معلمانی که تمایل به همکاری داشتند تشریح می‌شد. پس از جلب رضایت مصاحبه انجام می‌گرفت. فرآیند مصاحبه‌ها توسط پژوهشگر انجام شد. با توجه به محدودیت زمانی که معلمان در مدارس دارند، مدت زمان مصاحبه حدوداً یک ربع تا نیم ساعت در نظر گرفته شده بود. مصاحبه‌ها در صورت تمایل مصاحبه شونده به صورت الکترونیکی ضبط و بعد از اتمام مصاحبه از روی فایل صوتی پیاده می‌شد. علاوه بر اجرای مصاحبه‌ها، پژوهشگر به بررسی متون و پیشینه رفتارهای غیر کلامی نیز پرداخت و بعد کار کدگذاری آنها براساس روش

استراوس و کوربین (۲۰۱۵) در سه روش کدگذاری باز^۱، کدگذاری محوری^۲ و کدگذاری انتخابی^۳ آغاز شد. سؤالات مصاحبه بدین قرار است: با توجه به نوع مصاحبه در هر بخش و بعد از هر سؤال با توجه به لزوم گسترده شدن بحث سؤالات احتمالی اضافه خواهد شد. فرآیند تدوین و رواسازی پروتکل مصاحبه برگرفته از نظر کاستیلو- مونتویا (۲۰۱۶)، به نقل از بنی‌اسدی و صالحی، (۱۳۹۸)، بود. سؤالات مصاحبه به همراه چک لیست بررسی سؤالات برای استادان رشته روان‌شناسی تربیتی ارسال شد و نظر همه استادان در مورد سؤالات مثبت بود.

جدول ۱. سؤالات مصاحبه و انواع آن

شماره	سؤالات مصاحبه	انواع سؤالات مصاحبه
۱	لطفا خودتان را معرفی کنید. (بیوگرافی: نام خانوادگی، سن، سابقه تدریس)	سؤال مقدماتی
۲	در مورد ارتباط مؤثر معلم- دانش‌آموزان چه می‌دانید؟	سؤال انتقالی
۳	همان‌طور که می‌دانید ارتباط به دو دسته کلامی و غیر کلامی تقسیم می‌شود. بنظر شما ارتباط غیر کلامی در روابط کلاسی معلم-دانش‌آموزان چه عناصری دارد؟	سؤال انتقالی / کلیدی
۴	ارتباط غیر کلامی در مدیریت کلاس چه اهمیتی دارد؟	سؤال پیگیرانه
۵	رفتارهای غیر کلامی معلم چه پیامدهایی بر دانش‌آموزان دارد؟	سؤال پیگیرانه
۶	آیا در زمینه ارتباط غیر کلامی، آموزشی دریافت کرده‌اید؟	سؤال پیگیرانه
۷	بنظر شما در آموزش رفتارهای غیر کلامی به معلمان باید به چه عواملی توجه کرد؟	سؤال پیگیرانه
۸	آیا موضوعی هست که بخواهید بیشتر توضیح دهید؟	سؤال خاتمه دهنده
	تشکر و قدردانی از مصاحبه شونده	زمینه‌ای

یافته‌ها

با توجه به روش پژوهش در این مرحله، با تحلیل و کدگذاری مصاحبه‌های انجام شده و همچنین بررسی پیشینه پژوهش، ۲۵۲ کد باز به دست آمد که به صورت گزاره‌های مفهومی اولیه مشخص شد. در مرحله بعدی؛ یعنی، کدگذاری محوری فرآیند ربط‌دهی مقوله‌ها به زیر مقوله‌ها، ۵۲ کد

فرعی به دست آمد. در مرحله کدگذاری انتخابی ۱۳ مقوله استخراج شد. چند نمونه از مصاحبه‌ها در ادامه شرح داده می‌شوند. مصاحبه نهم از مجموع مصاحبه‌های انجام شده به عنوان نمونه در ادامه شرح داده می‌شود. دبیر مورد مصاحبه یک خانم بود که مدرک دکتری در رشته ادبیات فارسی داشت و همچنین دبیر زبان فارسی در مقطع متوسطه دوم بود.

جدول ۲. مصاحبه نهم

ردیف	متن مصاحبه	مفهوم
۱	تدریس با ارتباط غیرکلامی مکملی قدرتمند در کنار تدریس سنتی است و در انتقال مفاهیم، ایجاد انگیزه در دانش آموزان بسیار مؤثر باشد.	اهمیت (مکمل سنتی انتقال مفاهیم، ایجاد انگیزه)
۲	اهمیت تدریس با ارتباط غیرکلامی تقویت یادگیری، ایجاد انگیزه و توسعه مهارت و تفکر هست.	اهمیت (توسعه مهارت و تفکر)
۳	زبان بدن، تصاویر و نمودارها، بازی‌ها و فعالیت‌های عملی و فضای کلاس، چیدمان کلاس در ارتباط دانش آموزان اثر گذارد.	انواع ارتباط غیرکلامی
۴	در این نوع ارتباط حرکات بدن، ارتباط چشمی و تنوع در روش تدریس خیلی مؤثر هست	انواع ارتباط غیرکلامی
۵	موجب جلب توجه و جلوگیری از خستگی دانش آموزان می‌شود.	اهمیت (جلب توجه و جلوگیری از خستگی)
۶	تصاویر جهت انتقال مفاهیم، استفاده از موسیقی در فهم بهتر دانش آموزان بسیار مؤثر است.	انواع ارتباط غیرکلامی (تصاویر، موسیقی)
۷	الآن هم در دانشگاه و دبیرستان از روش معکوس استفاده می‌کنم. از قبل بهشون می‌گم که درس جدید را آماده داشته باشند.	اهمیت
۸	کلاً روش مونولوگی که فقط معلم و استاد تدریس کنند و دانش آموزان فقط گوش بدهند بدترین شیوه هست و فقط پنج درصد جواب گو هست.	معایب روش‌های قدیم
۹	در نهایت استفاده از جلوه‌های بصری و شیوه معکوس در تدریس بهترین نوع تدریس است.	انواع (جلوه‌های بصری)
۱۰	شیوه تدریس به روش نمایشی برگرفته از تجربه من در تئاتر کودک است که باعث شده است تا حدودی به مسایلی با تئاتر آماده باشم.	روش نمایشی

مصاحبه ارایه شده در جدول ۳، مصاحبه چهاردهم است که صحبت‌های یک هنرآموز با مدرک کارشناسی‌ارشد رشته طراحی دوخت است و در همین رشته هم در حال تدریس بود.

جدول ۳. مصاحبه چهاردهم

ردیف	متن مصاحبه	مفهوم
۱	ارتباط جزء جدایی‌ناپذیر از کلاس درس است.	اهمیت
۲	معلم باید به کیفیت ارتباط خود با دانش‌آموز توجه کند.	اهمیت
۳	چندان اطلاع زیادی در مورد ارتباط غیرکلامی ندارم.	عدم آگاهی
۴	من ارتباط غیرکلامی را در کلاس درس بیشتر برای کنترل کردن دانش‌آموزان و جلب توجه آنها استفاده می‌کنم.	نقش (کنترل‌کننده، جلب توجه)
۵	مثلاً دانش‌آموزی که ابتدا با تذکر به سکوت دعوت کردم ولی باز هم صحبت کرد، را با نگاه خودم دوباره به سکوت دعوت می‌کنم	اشکال ارتباط (نگاه)
۶	یا گاهی به نشانه دوستی به شانه دانش‌آموزم دست می‌گذارم.	اشکال ارتباط، نقش
۶	یا برای تأیید او لبخند می‌زنم و ابروهایم را بالا می‌برم	اشکال ارتباط
۷	دانش‌آموزان این ارتباط غیرکلامی را درک می‌کنند.	اهمیت
۸	ارتباط غیرکلامی در کلاس تأثیرگذاری زیادی دارد.	اهمیت
۹	آموزشی تا بحال دریافت نکرده‌ام.	اهمیت برگراری دوره
۱۰	بهتر است در آموزش از فیلم‌های نمایشی استفاده شود.	دوره آموزشی

فرآیند کدگذاری داده‌ها و تقلیل داده‌ها و الگوی پارادایمی بر اساس نظریه داده بنیاد در ادامه نمایش داده شده است.

مراحل کدگذاری باز، محوری و گزینشی

مرحله کدگذاری باز: ۲۵۲ کد باز (گزاره مفهومی اولیه)

مرحله کدگذاری انتخابی: (۱۳ گزاره مقوله اصلی) ابعاد پنج گانه مدل
شرایط علی: (شش مقوله)، راهبردها (یک مقوله)، شرایط مداخله گر (۲ مقوله)، شرایط زمینه‌ای (۳ مقوله) و
پیامدها (۱ مقوله)

مرحله کدگذاری محوری: ۵۲ مقوله فرعی

مقوله اصلی: رفتارهای غیرکلامی معلمان

عناوین ارتباط غیرکلامی: زبان ساکت و واقعی، زبان احساسات، زبان بدن، زبان خاموش
عملکرد پیام‌های ناهشیار: لزوم تقسیم عادلانه، انتقال حالات عاطفی معلم، غیرمستقیم، گاهی غیرقابل کنترل، میزان
صداقت فرد، درک میزان تضاد کلام، دانش آموزان داوران رفتارهای غیرکلامی معلمان، انتقال اطلاعات واقعی‌تر،
همچون شمشیر دولبه عمل می‌کند (برداشت متفاوت با واقعیت)

کارکردهای ارتباط غیرکلامی: مدیریت رفتار، تعریف روابط، انتقال نگرش‌ها و احساسات
خدادادی / ناخودآگاه: منظور ارتباط غیرکلامی ریشه ژنتیکی دارد. نیازی به آموزش ندارد.

آموزش پذیر: ارتباط غیرکلامی با آموزش بهبود می‌یابد

مهارت‌های ارتباط غیرکلامی: رمزگذاری، رمزگشایی، کنترل هیجانی

انواع رفتارهای غیرکلامی: نمادها، تصویرگرها، جلوه‌های هیجانی، تنظیم گرها، سازگارکننده‌ها (ضد برقراری ارتباط)
لزوم توجه به مثلث ارتباطی: منظور سه ضلع مؤثر در ارتباط هدفمند است (ارتباط، صمیمیت و قدرت نفوذ)، سه ضلع
موفقیت در کلاس (فن بیان، مهارت، ارتباط)

ژست‌های معلمان: به ژست‌های اشاره‌ای، تأکیدی، توصیفی، منظم تقسیم می‌شود.

ویژگی‌های فردی معلمان: منظور توجه به تفاوت‌های شخصیتی معلمان مثل میزان خلاقیت در ارتباط غیرکلامی است.
ویژگی‌های فردی دانش‌آموزان: منظور برخورد متفاوت با هر دانش‌آموز با تفاوت به ویژگی‌ها (روش‌های تفکر) و
ویژگی‌های خاص این نسل است.

میزان مداخله در ارتباط غیرکلامی: کمترین مداخله (یک نگاه از فاصله دور)، نزدیک‌ترین مداخله (دست گذاشتن روی
شانه یا بستن کتاب دانش‌آموزان)

نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموز: پریدن در بین کلام دانش‌آموزان یا صبر کردن تا اتمام صحبت‌های دانش‌آموز

رفتارهای غیر کلامی مثبت: شور و شوق معلم و بی‌واسطگی او، سبک کلی ابراز هیجان، ایجاد هماهنگی، رضایت و فضای مثبت کلاس، نحوه ظاهر شدن در کلاس، صدا و رفتار کلی او، انتقال علاقه خود به تدریس و موضوع درس، پنهان کردن هیجانات منفی

رفتارهای غیر کلامی منفی: فریب کاری در ابراز هیجانی، کنترل ابراز هیجانی خود، انتقال انتظار منفی نسبت به دانش‌آموزان ضعیف‌تر، دوگانگی در ابراز هیجان نسبت به دانش‌آموزان منفی و مثبت، توجه بیشتر به نورچشمی‌ها، احساس فشار و بی‌علاقگی، انتقال ترس، ناامیدی، ناتوانی، لو رفتن هیجان فواید توجه به ارتباط غیر کلامی دانش‌آموزان برای معلمان: درک بهتر از شرایط کلی کلاس درس، درک نشانه‌های ظریف رفتار غیر کلامی، میزان یادگیری دانش‌آموزان، تنظیم رفتار نسبت به دانش‌آموزان، مدیریت بهتر کلاس درس، نقشی مهم در تبادلات تحصیلی، شناسایی مسائل اجتماعی قبل از وقوع، انجام اقدامات پیشگیرانه، ایجاد فضای مطلوب کلاسی، انتقال هیجانات خود به دانش‌آموزان، تشخیص میزان حوصله و پذیرش دانش‌آموزان، رفع سریع‌تر مشکل، ابراز احساسات مناسب به‌وسیله دانش‌آموزان، آموزش قوانین ابراز هیجانی مناسب به دانش‌آموزان، تشخیص نداشتن تمرکز.

دریافت رفتارهای غیر کلامی دانش‌آموزان: رمزگشایان رفتارهای غیر کلامی معلمان، پی بردن به نحوه فکر کردن، میزان هوش معلمان از طریق ارتباط غیر کلامی، تشخیص بهتر دانش‌آموزان جوان برای رمزگشایی، تشخیص دهنده میزان رفتارهای افتراقی معلم، دریافت کننده انتظار معلم.

پیامدهای ارتباط غیر کلامی در کلاس درس برای معلمان: کنترل بدرفتاری بدون توقف در درس، جایگزین ارتباط کلامی، مهمترین نقش در مدیریت کلاسی و تسلط بر روابط، تحت تأثیر بافت اجتماعی و زبان، تشخیص فریب کاری دانش‌آموز، میانبرهای مدیریت کلاس، عدم کاهش سرعت تدریس معلم، عدم حواس‌پرتی سایر دانش‌آموزان، جایگزین مناسب رفتار کلامی، وسیله تکمیلی برای آموزشی، گرم کننده فضای کلاس، کمک به درک مطالب و روابط، برانگیختن علاقه به تدریس، بهبود کیفیت آموزش، تأثیر روانی قوی، افزایش سرعت یادگیری، ایجاد تنوع در کلاس، تعامل هدفمند، بهبود روابط، تأثیر ارتباط در حرف شنوی، پرورش تخیل، تعیین کننده موفقیت یا شکست یک رابطه، مکمل تدریس سنتی، همزمان با ارتباط کلامی، مدیریت کلاس همراه با اثربخشی، توسعه مهارت و فکر، مؤثرتر برای دانش‌آموزان با نیاز ویژه، افزایش یادگیری، یادگیری ماندگار، ایجاد انگیزه برای همکاری و مشارکت کلاسی، بروز اهمیت دادن معلم به دانش‌آموز، احساس امنیت، فضای کلاسی آرام و خوشایند.

پیامدهای ارتباط غیر کلامی برای دانش‌آموزان: افزایش اعتماد به نفس، حس امنیت، افزایش اشتیاق به یادگیری، ایجاد کننده انگیزه، خارج شدن کلاس از کسالت، احساس صمیمیت با معلم، افزایش میزان خودکارآمدی، افزایش ارزش تکلیف، تشخیص فریب کاری معلمان.

نقش‌های ارتباط غیر کلامی: نقش (تشویقی و تنبیهی): منظور معلم می‌تواند با یک لبخند، تشویق و با یک نگاه تند و اخم لحن کلام، تنبیه کند/ نقش (جلب توجه): منظور از نقش جلب توجه، کارکرد ارتباط غیر کلامی در جلب توجه دانش‌آموزان است./ نقش (خارج کردن از کسالت): منظور شوخی، طنز، لبخند، انتقال شادی با زبان بدن، حرکات خنده‌آور/ نقش (کنترل کننده): منظور از این نقش، کارکرد ارتباط غیر کلامی در کنترل کننده بودن دانش‌آموز است. هشدار دادن، توبیخ کردن/ نقش (ایجاد صمیمت): منظور معلم از ارتباط غیر کلامی برای ایجاد صمیمت و دوستی استفاده کند. دلسوزی و همدلی کردن معلم.

نحوه در زدن معلم برای ورود به کلاس: بعضی از افراد بدون در زدن در را باز می‌کنند، بعضی ممکن است به‌طور مختصر در بزنند و فوری در را باز کنند، بعضی در می‌زنند تا زمانی که اجازه ورود به اتاق را پیدا نکرده‌اند در را باز نمی‌کنند.

ارتباط غیر کلامی با استفاده از وسایل دانش آموز: بستن کتاب دانش آموز با معنی سکوت، نشان دادن سطری از کتاب به دانش آموز، نقاشی کشیدن در دفتر، امضا زدن همراه با یک نوشته.

ظاهر معلم: نوع پوشش معلم / رسمی و آراسته، خوش لباس و سبک شخصی ساده (مسئولیت پذیر و متعادل برداشت می شود)، معلمانی که ظاهر نامرتب دارند، لباس های شلخته می پوشند یا بر عکس اگر در پوشیدن لباس های شیک زیاده روی می کنند (بی مسئولیت و تندخو برداشت می شوند.) / زینت: جواهرات / بو: استفاده از عطر

رعایت فاصله: نزدیک بودن یا دور نگه داشتن خود از دانش آموزان، دوستانه، شخصی، اجتماعی، عمومی، نشستن کنار نیمکت دانش آموزان، به سمت دانش آموز متمایل بودن، فاصله بیشتر صندلی صمیمیت کمتر و برعکس.

ارتباط غیر کلامی مربوط به فضا: چیدمان میزها و نیمکت ها، تصاویر کف کلاس، نقاشی دیوارهای کلاس، رنگ پرده های کلاس / نوع نشستن روی صندلی: لبه صندلی می نشیند یا راحت و آرام، معلمان در آموزش حالت تکیه ندارند.

ارتباط غیر کلامی با وسایل کمک آموزشی: استفاده از تصاویر و نمودارها، جلوه های بصری و نمایشی در فضای کلاس، نوشته ها روی تخته / ارتباط غیر کلامی مربوط به پخش صدا: پخش موسیقی در کلاس، زدن روی تخته یا میز.

ارتباط غیر کلامی مربوط به اعضای بدن: نمادهای صوتی: غرغر، آه، اوه یا زمزمه، نفس عمیق کشیدن / وضعیت بدن: خشک و رسمی. آرام و نرم، ناراحت و ناآرام / حرکت: راه رفتن، دویدن، تلو تلو خوردن، لنگیدن / حالت صورت: قرمز شدن، غم، ناراحتی، اشک ریختن، درهم کشیدن اعضای صورت، گشاده رویی، رساندن معنای خاص به دانش آموز مثل بی حوصلگی معلم.

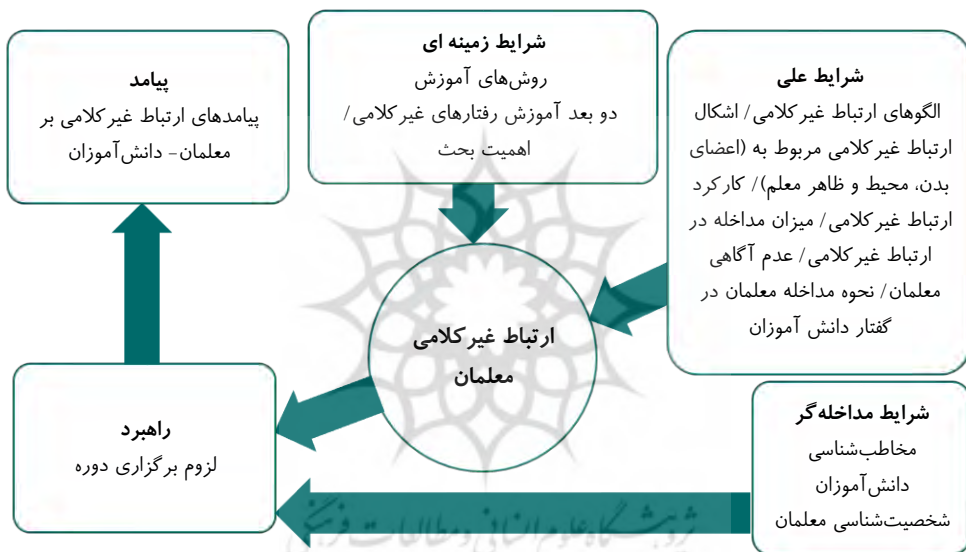
تماس بدنی: طولانی یا کوتاه در زمان دست دادن، روی شانه دست گذاشتن، لمس کردن / ارتباط غیر کلامی مربوط به پا: راه رفتن در کلاس، پا کوبیدن، ضربه زدن با پا / حرکات شانه: بالا انداختن شانه / حرکات سر: سر تکان دادن، تکیه سر به دست (بی حوصلگی)، در زمان آموزش سر معلم رو به دانش آموزان قرار دارد، دوازده معنی برای حرکت سر / طرز نگاه: خیره خیره نگاه کردن، چشم دوختن، نگاه را دزدیدن، اجتناب از نگاه مستقیم، با تعجب نگاه کردن، درهم کشیدن چشم ها، زیر چشمی نگاه کردن، چشمک زدن، نگاه دلگرم کننده، یک لبخند معنی دار، بیان تمسخرآمیز، خیره شدن، نگاه نکردن، حرکات و ژست های مختصر با چشم، نگاه متقابل طولانی یا کوتاه، حرکات متفاوت چشم با شانزده معنی، تشخیص فریب از طریق تماس چشمی / استفاده از ابروها: اخم کردن، بالا انداختن به علامت تعجب، بیست و سه حرکت متمایز در رفتار غیر کلامی با ابروها / وضعیت پلک زدن: پشت چشم نازک کردن، سریع پلک زدن، تند تند پلک زدن / مو: آرایش یا نوع حالت دادن به مو / استفاده از لب ها: گزیدن لب، فشار دادن لب ها برهم، بستن زیپ دهان (سکوت)، اشارات دهان و لب ها با یازده معنی، پوزخند، لبخند / لحن صدا: طعنه زدن با کلام، لحن صدای خشک و رسمی یا متنوع، تن کلام بالا و پایین، بیان ترش، لحن معلم حالت استفهامی دار ارتباط غیر کلامی مربوط به دست: تکان دادن دست ها، دست زدن، لمس کردن، زدن دست به سر یا به ران معنی تأثر یا ناراحتی شدید، دست تکان دادن و گفتن واژه خدا حافظ / اشارات متفاوت دست با هفتاد معنی / ارتباط غیر کلامی با انگشتان: لایک نشان دادن، اشاره کردن، لایک کردن، طبل زدن با انگشتان، قلب نشان دادن، نشان دادن سایزها با انگشتان، دست گذاشتن روی بینی (دعوت به سکوت). اهمیت (برگزاری کلاس آموزشی): منظور تأیید معلم بر اهمیت برگزار شدن دوره آموزشی ارتباط غیر کلامی است. روش های آموزشی: کلاس های زبان بدن، ان ال پی و ارتباط مؤثر فیلم آموزشی.

با توجه به مصاحبه‌های عمیق با معلمان و بررسی پیشینه ارتباط غیرکلامی در کلاس درس مفاهیم در شکل ۱ لیست شده است. در ادامه، به توضیح برخی از مهمترین مفاهیم که در شکل ۱ آمده است، پرداخته می‌شود. ارتباط غیرکلامی در پنج نقش در کلاس ظاهر می‌شود. ۱. نقش تشویقی و تنبیهی: منظور معلم می‌تواند با یک لبخند، تشویق و با یک نگاه تند و اخم دانش‌آموزان را تنبیه کند. ۲. نقشی که ارتباط غیرکلامی در جلب توجه ایفا می‌کند. مثل زدن روی تخته ۳. نقشی که ارتباط غیرکلامی در خارج کردن کلاس از کسالت ایفا می‌کند. منظور شوخی، طنازی، لبخند زدن و انتقال شادی با زبان بدن است. ۴. نقش کنترل کننده: منظور از این نقش، کارکرد ارتباط غیرکلامی در کنترل کننده بودن دانش‌آموزان است. مثل: هشدار دادن با دست یا یک نگاه معنی‌دار. ۵. نقش ایجاد صمیمیت: منظور معلم از ارتباط غیرکلامی می‌تواند جهت افزایش صمیمیت یا کاهش صمیمیت استفاده کند.

از دیگر یافته‌های این پژوهش، دسته‌بندی رفتارهای غیرکلامی منفی و رفتارهای غیرکلامی مثبت است. رفتارهای غیرکلامی منفی: منظور فاش شدن هیجاناتی در کلاس درس است که موجب مشکل در برقراری ارتباط با دانش‌آموزان می‌شود. مثل نشان دادن احساس فشار و بی‌علاقگی به دانش‌آموزان، همچنین پدیده نورچشمی‌ها، انتقال ترس و ناتوانی در اداره و مدیریت کلاس که ناخواسته به دانش‌آموزان منتقل می‌شود. در مقابل ارتباط غیرکلامی مثبت است که احساس شور و شوق معلم و بی‌واسطگی او، رضایت از اداره و مدیریت کلاس و علاقمند بودن به موضوع درسی را به دانش‌آموزان منتقل می‌کند.

دسته‌بندی بعدی که توضیح آن در جدول ۱ آمده است، به برقراری ارتباط غیرکلامی با استفاده از اعضای بدن مربوط می‌شود. به‌عنوان مثال ارتباط غیرکلامی مربوط به دست‌ها و شانه (دست زدن)، پاها (کوبیدن پاها بر زمین)، انگشتان (نشان دادن قلب با انگشتان)، لب‌ها (گزیدن لب‌ها)، صورت (درهم کشیدن اعضای صورت)، طرز نگاه (خیره خیره نگاه کردن)، ابروها (اخم کردن)، سر (تکان دادن سر) وضعیت پلک زدن از این دسته هستند. در کلاس درس علاوه بر ارتباط غیرکلامی با اعضای بدن، ارتباط غیرکلامی با وسایل و لوازم موجود در کلاس هم وجود دارد. به‌عنوان مثال ارتباط غیرکلامی از طریق نوشتن جملات و کلمات روی تخته یا برگه، نحوه در زدن یک معلم برای ورود به کلاس درس، پخش کردن صوت و صدا در کلاس درس، نوع نشستن یک معلم روی

صندلی، نوع زینت‌ها و عطری که معلم استفاده می‌کند. همچنین پیامدهایی که ارتباط غیر کلامی در کلاس دارد باید از هر دو جنبه دانش‌آموزان و معلمان مورد توجه قرار گیرد. پیامدهای ارتباط غیر کلامی برای دانش‌آموزان می‌تواند شامل افزایش اعتماد بنفس و حس امنیت یا برعکس آن باشد. همچنین پیامدهای ارتباط غیر کلامی برای معلمان می‌تواند شامل برداشت علاقه دانش‌آموز به درس باشد یا نشان دهنده بی‌حوصلگی او نسبت به درس و معلم باشد. در ادامه مفاهیم دسته‌بندی شده در قالب الگوی پارادایمی در شکل ۲ به نمایش گذاشته می‌شود.

شکل ۲. نظریه داده بنیاد رفتار غیر کلامی معلمان

در توضیح شکل ۲، شرایط علی (تأثیر گذار): در این پژوهش، مقوله‌های عناوین و الگوهای ارتباط غیر کلامی، اشکال ارتباط غیر کلامی مربوط به (اعضای بدن، محیط و ظاهر معلم)، کارکرد ارتباط غیر کلامی، میزان مداخله در ارتباط غیر کلامی، عدم آگاهی معلمان نسبت به رفتارهای غیر کلامی، نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموزان جزء عوامل علی و تأثیر گذار شناخته شده‌اند. شرایط زمینه‌ای: اجزای تشکیل دهنده شرایط زمینه‌ای در این پژوهش عبارتند از روش‌های آموزش ارتباط غیر کلامی، دو بعد آموزش رفتارهای غیر کلامی و اهمیت بحث می‌باشد. راهبردها: در این مطالعه

راهبرد، برگزاری دوره‌ای برای آموزش رفتارهای غیرکلامی معلمان، است. پیامدها: پیامدهای ارتباط غیرکلامی هم برای معلمان و هم برای دانش‌آموزان در نظر گرفته شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این بخش به تبیین الگوی پارادایمی پیامدهای رفتارهای غیرکلامی معلمان براساس نظریه داده بنیاد پرداخته می‌شود. همان‌گونه که ذکر شد، در الگوی پارادایمی که توسط استراوس و کوربین (۲۰۱۵) ارایه شد، توجه به عناصر شش‌گانه، شرایط علی، مقوله اصلی، زمینه تأثیرگذار، عوامل واسطه‌ای، راهبردهای مورد نظر و پیامدها؛ در تبیین نظریه مطرح شده مورد تأکید قرار گرفته است؛ بنابراین بحث و نتیجه‌گیری ناظر بر تشریح الگوی پیشنهادی براساس این عناصر است که در شکل ۱ قابل مشاهده می‌باشد.

شرایط علی (تأثیرگذار): در این پژوهش، مقوله‌های عناوین و الگوهای ارتباط غیرکلامی، اشکال ارتباط غیرکلامی مربوط به (اعضای بدن، محیط و ظاهر معلم)، کارکرد ارتباط غیرکلامی، میزان مداخله در ارتباط غیرکلامی، عدم آگاهی معلمان نسبت به رفتارهای غیرکلامی، نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموزان جزو عوامل علی و تأثیرگذار شناخته شده‌اند. این یافته همسوست با نتایج پژوهش‌های گوناگون همچون پژوهش کوژیچ و همکاران (۲۰۱۳)، که به دنبال کشف اشکال رفتارهای غیرکلامی معلمان در کلاس درس بودند که نتیجه پژوهش آنها نشان داد که ارتباط بصری، حرکات در حین سخنرانی، استفاده از زبان فرازبانی، حالات چهره معلم و نگرش معلم نسبت دانش‌آموزان اشکال ارتباط غیرکلامی هستند. همچنین نتیجه پژوهش دارن^۱ (۲۰۰۵)، اشکال ارتباط غیرکلامی لحن کلام، حرکت، لمس، تماس با چشم تشکیل شده است. فضا و زمان و همچنین وضعیت بدنی، نمادهای صوتی و سکوت که یا جایگزین کلمات می‌شوند یا با کلمات همراه می‌شوند از اشکال ارتباط غیرکلامی هستند. ماتارا^۲ و همکاران (۲۰۲۵)، در کشور اندونزی در پژوهشی با تحلیل محتوای متون مرتبط به نتیجه رسیدند که توجه به جنبه‌های غیرکلامی ارتباط، مانند تماس چشمی، حالات مثبت چهره و ژست‌های حمایتی بدن در افزایش اثربخشی اطلاعات و تقویت پیوند عاطفی بین معلمان و دانش‌آموزان نقش دارند. فرید و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهش

1. Darn

2. Matara

خود نتیجه گرفتند که تمامی رفتارهای غیر کلامی مانند حالت چهره، تماس چشمی، فاصله فیزیکی و زیر و بم صدا تأثیر بسیار مؤثری بر یادگیری دانشجویان دارد. ارتباط کلامی و غیر کلامی باعث تشویق خودآموزی و یادگیری سازنده دانش‌آموزان، توسعه مهارت‌های شناختی در دانش‌آموزان، ارتباط دادن مهارت‌های مختلف با مطالعه و تشویق خلاقیت در دانش‌آموزان می‌شود. همچنین، چن (۲۰۲۰)، منگ (۲۰۲۲)، دینگ (۲۰۲۰)، ژو (۲۰۰۳)، پانگ و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهش‌های خود الگوها و دسته‌بندی‌های متعدد را بر پیامدهای رفتارهای غیر کلامی مؤثر دانسته‌اند. در مورد علت عدم آگاهی معلمان نسبت به ارتباط غیر کلامی نیز، نتایج با پژوهش فرید و همکاران (۲۰۲۳) همسو است. به نظر آنان نیز معلمان ارتباطات غیر کلامی را کمتر تفسیر می‌کنند، دانش‌آموزان اغلب ارتباط غیر کلامی معلم را نادیده می‌گیرند، ارتباط غیر کلامی در انجام کارهای جدی کمتر استفاده می‌شود. گاهی اوقات معلمان هنگام انجام فعالیت‌های غیر کلامی احساس خجالت می‌کنند و دانش‌آموزان در یادگیری غیر کلامی جدی نیستند. همچنین در زمینه عدم آگاهی، با نتیجه پژوهش شهامت و داورپناه (۱۳۹۵) همسو است که معلمان اول ابتدایی دبستان‌های شیراز در بکارگیری رفتار غیر کلامی مهارت کمی دارند و نقش معلمان در آموزش بیشتر از نوع رسمی است و در بیان هیجان خود بیشتر از ترکیب چهره و دست برخوردارند و فاصله بین معلم و دانش‌آموز بیشتر از نوع اجتماعی و بیان چهره معلمان بیشتر حکایت از علاقه و اشتیاق به آموزش دارد و بیشتر معلمان در آموزش حالت تکیه ندارند.

شرایط زمینه‌ای: اجزای تشکیل دهنده شرایط زمینه‌ای در این پژوهش عبارتند از روش‌های آموزش ارتباط غیر کلامی، دو بعد آموزش رفتارهای غیر کلامی و اهمیت بحث می‌باشد. دارن (۲۰۰۵)، نیز در پژوهش خود به مسأله دو بعد رفتارهای ارتباط غیر کلامی و آموزش آن توجه کرده است. بنظر او ارتباط غیر کلامی مانند زبان، باید همراه با اشکال آنها آموزش داده شوند. رحمانی و بنی‌اسدی (۱۳۹۱)، یوسفی و احمدی (۱۳۹۲)، درخشان و همکاران (۱۳۹۷)، زاهدی‌کیا و همکاران (۱۳۹۲)، رفتارهای غیر کلامی را آموزش‌پذیر دانسته‌اند.

راهنم‌ها: در این مطالعه، راهنم‌ها، برگزاری دوره‌ای برای آموزش رفتارهای غیر کلامی معلمان، است. یوسفی و احمدی (۱۳۹۲)، رفتارهای غیر کلامی را آموزش‌پذیر دانسته‌اند. رحمانی و بنی‌اسدی، (۱۳۹۱)، به این نتیجه رسیدند که آموزش رفتارهای غیر کلامی باعث کاهش کمرویی دانشجویان

می شود. همچنین پژوهش درخشان و همکاران (۱۳۹۷)، در مورد آموزش رفتارهای صمیمت کلامی و غیر کلامی معلم، به نتیجه رسید که تعامل آموزشی اثربخش و مثبت را افزایش داده و نگرش دانش آموزان نسبت به معلم و درس و تمایل آنان به یادگیری را تحت تأثیر قرار می دهد. زاهدی کیا و همکاران (۱۳۹۲)، به بررسی تأثیر آموزش ارتباط غیر کلامی پرداختند. نتایج نشان داد، مهارت های غیر کلامی در شایستگی اجتماعی نقش مهمی دارند و مهارت های غیر کلامی منجر به رابطه رضایت بخشی با دیگران می شود. همچنین همسو است با نتیجه پژوهش یوسفی و احمدی (۱۳۹۲)، که مهارت های ارتباطی مؤثر آموزش پذیر هستند و با توجه به اهمیت مهارت های ارتباطی در اثربخشی مربیگری، گذراندن دوره های آموزشی ارتباطات برای برقراری رابطه مناسب و اثربخش مربیان با ورزشکاران کمک کننده است. از نظر شه میری و همکاران (۱۴۰۲)، آموزش مهارت های ارتباطی غیر کلامی می تواند، تأثیر بسیار مثبتی در توسعه تعامل اجتماعی دانش آموزان داشته باشد. از نظر ماتارا و همکاران (۲۰۲۵)، باید در رشد و تربیت معلمان تکنیک های ارتباط غیر کلامی به عنوان بخشی از توسعه حرفه ای معلمان در نظر گرفته شود این ارتباط نه تنها فقط تجربیات یادگیری دانش آموزان را غنی می کند، بلکه به توسعه مهارت های قرن بیست و یکم مانند خلاقیت، حل مسأله و همکاری آن نیز می انجامد. در مورد اهمیت بحث نیز همسو است با نتایج پژوهش های، آرژیل (۱۹۷۲)، محرابین (۱۹۷۱)، از نظر یانگ (۲۰۱۷)، اگر معلمان از زبان بدن به شکل نادرستی استفاده کنند، زبان بدن تأثیر منفی بر دانش آموزان خواهد گذاشت؛ یعنی می تواند دامنه ای از تخریب را برای فضای کلاس فراهم آورد و انتقال دانش به درستی صورت نمی گیرد.

پیامدها: کنش ها و واکنش هایی که برای مقابله با مدیریت کردن پدیده صورت می گیرد، پیامدهایی را در پی خواهد داشت (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸). در این پژوهش پس از مصاحبه با شرکت کنندگان و بررسی پیشینه پژوهش مؤلفه هایی مانند پیامدهای ارتباط غیر کلامی هم برای معلمان و هم برای دانش آموزان در نظر گرفته شده است که همسوست با پژوهش های متعددی، مانند یافته های پژوهش فهم^۱ (۲۰۲۰) که نشان داد رفتارهای غیر کلامی مثبت احساس مفید بودن و شایستگی را به دانش آموزان منتقل می کند، انگیزش دانش آموزان افزایش پیدا می کند و از این بابت دانش آموزان در جهت یادگیری بهتر ترغیب می شوند و پیشرفت تحصیلی پیدا می کنند. از نظر

آرژیل و همکاران (۱۹۷۲) نیز، سیگنال‌های غیر کلامی تأثیر بیشتری در نارسایی اجتماعی دارد. یانگ (۲۰۱۷)، اظهار می‌دارد که اگر معلمی بتواند در تدریس از زبان بدن استفاده کند، با هر نگاهی، هر لبخندی و عملی می‌تواند تأثیر روانی قوی بر دانش‌آموزان بگذارد. ارتباط غیر کلامی موجب برانگیختن فضای کلاس و پرورش روحیه تخیل دانش‌آموزان می‌شود. هاتاچا و همکاران (۲۰۲۰)، نیز ارتباط غیر کلامی مثل تماس چشمی نشان دهنده احترام، توجه و اعتماد است معلم در زمان تدریس با برقراری تماس چشمی به دانش‌آموزان این موضوع را منتقل می‌کند. پژوهش فرید و همکاران (۲۰۲۳)، نیز نشان داد معلمان ممکن است ارتباط کلامی و غیر کلامی با دانش‌آموزان را تشویق کنند تا با تلاش کمی سرعت یادگیری را افزایش دهند. همچنین همسوست با نتیجه پژوهش، منیر و همکاران (۲۰۲۴)، رفتارهای غیر کلامی که معلمان با چشم‌های خود انجام می‌دهند بر اهمیت فعالیت‌های کلاسی مثل حفظ نظم، نظارت بر بازخورد و افزایش توجه دانش‌آموزان تأکید می‌کند. نشانه‌های غیر کلامی، دامنه توجه، استعداد و درک دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد. گرایش معلمان به استفاده از تماس چشمی، زیر و بمی صدا و ظاهر فیزیکی به بهبود محیط یادگیری کمک می‌کند. بارونا (۲۰۱۹)، رفتار غیر کلامی به دانش‌آموزان اعتماد به نفس برای شرکت کامل در کلاس درس را می‌دهد و به کنترل محیط کلاس کمک می‌کند. همچنین همسو است با نتایج پژوهش‌های علی‌آبادی و خیرطلب (۱۳۹۹)، بین ارتباطات غیر کلامی مربیان موجب افزایش انگیزش ورزشکاران می‌شود. مروتی و همکاران (۱۳۹۲)، ارتباط غیر کلامی می‌تواند تعیین‌کننده موفقیت یا شکست یک رابطه باشد چرا که بیش از ۷۰٪ از ارتباطات انسانی غیر کلامی است. بامبیرو و شکرپور (۲۰۱۷)، به این نتیجه رسیدند که بین کیفیت، میزان و نحوه استفاده از ارتباط غیر کلامی معلمان در حین تدریس رابطه قوی وجود دارد. محمدی احمدآبادی و جوکار (۱۴۰۱)، اگر معلمان ارتباط غیر کلامی را آگاهانه مورد استفاده قرار دهند می‌توانند رابطه مؤثری با دانش‌آموزان برقرار کنند. پژوهش ونگ (۲۰۲۲) نیز نشان داد ارتباط غیر کلامی تجربه یادگیری دانش‌آموزان را غنی می‌کند و باعث تقویت رابطه معلم و دانش‌آموزان می‌شود. یوسفی و احمدی (۱۳۹۲) نیز دریافتند که رفتارهای غیر کلامی حمایتی - تشویقی مربی اثرات مثبت و در مقابل رفتارهای غیر کلامی منفی مربی اثرات منفی بر ابعاد ساختاری ارتباط مربی - ورزشکار (صمیمت، تعهد و مکمل بودن) دارد. بالستر^۱ (۲۰۱۵) نیز ارتباط

غیرکلامی یک عامل کلیدی برای ایجاد انگیزه در دانش آموزان می داند. همچنین از نظر رشیدی و پرویز (۱۳۹۹)، علاوه بر نشان دادن اهمیت رفتارهای غیرکلامی معلمان در کلاس درس به اهمیت بافت فرهنگی در آموزش نیز توجه می کند. یانگ (۲۰۱۷)، رفتارهای غیرکلامی معلمان انگیزه یادگیری و اعتماد به نفس دانش آموزان را افزایش می دهد. از نظر ابوبکر و همکاران (۲۰۲۲)، نیز ارتباط غیرکلامی در آموزش زبان خارجی موجب تسهیل مدیریت مؤثر کلاس درس می شود و نقش بسیار مهم و حیاتی در آموزش زبان خارجی دارد.

با توجه به توضیحاتی که گذشت، لازم به ذکر است که این پژوهش محدودیت هایی نیز دارد. به عنوان مثال جامعه مورد نظر معلمان زن مقطع متوسطه دوم بوده است. از آنجایی که رفتارهای غیرکلامی تحت تأثیر عوامل فرهنگی هستند، لذا بررسی پیامدهای رفتارهای غیرکلامی در میان معلمان شهرهای مختلف ایران می تواند با تفاوت هایی همراه باشد. هر چند که بررسی مفاهیم و مقولات پژوهشگر به بررسی پیشینه نیز پرداخت، اما انجام پژوهش برای سایر مقاطع تحصیلی و همچنین معلمان آقا جهت دستیابی به نتایج قابل تعمیم تر پیشنهاد می شود. همچنین بعضی از معلمان با وجود اینکه به آنها توضیح داده شده بود که هویت آنها مدنظر نیست باز هم حاضر به مصاحبه نشدند. همچنین بعضی از معلمان اجازه ضبط محتوای مصاحبه را نمی دادند و پژوهشگر مجبور به یادداشت مصاحبه ها می شد که احتمالاً بخشی از مطالب از قلم افتاده است.

در ادامه، پیشنهادهایی نیز به این شرح ارائه می شود:

- با توجه به اهمیت آموزش رفتارهای غیرکلامی و عدم آگاهی معلمان نسبت به این مهم، برگزاری دوره آموزش رفتارهای غیرکلامی پیشنهاد می شود.
- پیشنهاد می شود با توجه به نتایج این پژوهش به تدوین پروتکلی آموزشی جهت افزایش اطلاعات و آگاهی معلمان پرداخته شود.
- پیشنهاد می شود در پژوهشی به اثربخشی اجرای پروتکل آموزشی ارتباط غیرکلامی برای معلمان و نقش آن در بهبود تعامل توجه شود.

منابع

- اوکان، باربارا. اف. (۲۰۰۶). *فنون مصاحبه و مشاوره* (ترجمه شهرام محمد خانی). تهران: انتشارات طلوع دانش.
- بنی‌اسدی، علی و صالحی، کیوان. (۱۳۹۸). مقدمه‌ای بر اصول و فرآیند ساخت و رواسازی پروتکل مصاحبه. *نامه آموزش عالی*، ۴۶(۱۲)، ۱۷۷-۲۰۳.
- داورپناه، علی و شهامت، نادر. (۱۳۹۵). امکان سنجی استفاده مریبان از ارتباط غیرکلامی در تدریس الفبای فارسی در مدارس شیراز. *اولین همایش ملی آینده‌پژوهی، علوم انسانی و امنیت اجتماعی*.
- درخشان، نوشین، سیف، علی اکبر، کیامنش، علیرضا و احدی، حسن. (۱۳۹۷). بررسی اثربخشی رفتار صمیمیت و نزدیک شدن کلامی و غیرکلامی مدرسان بر انگیزش حالتی تحصیلی فراگیران. *پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۲، ۴۵-۶۷.
- رحمانی، رعنا و بنی‌اسدی، حسن. (۱۳۹۱). اثربخشی آموزش ارتباط غیرکلامی بر کاهش کمرویی. *اندیشه و رفتار*، ۲۶(۷)، ۴۷-۵۷.
- رشیدی، ناصر و پرویز، مریم. (۱۳۹۹). مشارکت در کلاسهای زبان انگلیسی بعنوان زبان خارجی: رابطه بین رفتارهای غیرکلامی و پاسخهای غیرکلامی فراگیران. *پژوهش‌های زبانشناختی در زبان‌های خارجی*، ۴(۱۰)، ۵۵-۶۴.
- زاهدی‌کیا، حمیده، باقری، مسعود، درتاج، فریبرز و ایرانمنش، رضا. (۱۳۹۲). تأثیر آموزش ارتباط غیرکلامی بر شایستگی اجتماعی دانش‌آموزان دبستانی. *پژوهش‌های روان‌شناختی اجتماعی*، ۱۱(۳)، ۳۳-۴۵.
- شه‌میری، مریم، سنجریان، فاطمه، حسن‌زاده، علی اکبر و مومنی ثانی، مدینه سادات. (۱۴۰۲). تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی غیرکلامی در توسعه تعامل اجتماعی دانش‌آموزان. *اولین همایش بین‌المللی مشاوره، مددکاری اجتماعی و تعلیم و تربیت با رویکرد نگاهی به آینده*.
- علی‌آبادی، سمیرا و خیرطلب، آیدا. (۱۳۹۹). بررسی رابطه بین ارتباطات غیر کلامی مریبان و انگیزش در ورزشکاران منتخب استان کردستان. *سومین همایش ملی دستاوردهای دانش‌آموزی*.

محمدی احمدآبادی، ناصر و جوکار، زهره. (۱۴۰۱). بررسی نقش زبان بدن معلم در مدیریت کلاس. دهمین کنفرانس بین المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در علوم تربیتی، روانشناسی و علوم اجتماعی. تهران.

مروتی، سهراب، قاسمی، یارمحمد، شکریگی، نرگس و دارابی، فرشته. (۱۳۹۲). نوع شناسی مولفه‌های ارتباط غیرکلامی در قرآن کریم. دین و ارتباطات، ۱(۲۰)، ۱۶۷-۱۹۳.

نوغانی دخت بهمنی، محسن، محمدی، فردین و کرمانی، مهدی. (۱۳۹۸). خلق نظریه در مطالعات کیفی (رویکردی کاربردی به نظریه زمینه‌ای). مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

یوسفی، بهرام و احمدی، بهشت. (۱۳۹۲). اثر رفتار غیرکلامی مربی بر کیفیت روابط مربی- ورزشکار در ورزشکاران نوجوان رشته‌های انفرادی. رویکردهای نوین در مدیریت ورزشی، ۱(۱)، ۱۹-۳۱.

Abubakr, S., Bingol, M., & Kara, S. (2022). Body language in education and effective recommendations to pre-service teachers in classroom management. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, 9(1).

Amiri, S., Keyhanpour, S., & Amiri, Z. (2023). A comparative study of novice and experienced Iranian EFL teachers with respect to classroom interactional competence and development of communicative language teaching. *Iranian Journal of Comparative Education*, 6(2), 2496-2519.

Anikin, A., Baath, R., & Persson, T. (2018). Human non-linguistic vocal repertoire: Call Types and their meaning. *J Nonverbal Behav*, 42, 53-80.

Argyle, M., Alkema, F., & Gilmour, R. (1972). The communication of friendly and hostile attitudes by verbal and non-verbal signals. *European Journal of Social Psychology*, 3, 85-40.

Ballester, E. (2015). Verbal and Nonverbal Teacher Immediacy and Foreign Language Anxiety in an EFL University Course. *Porta Linguarum*, 23, 9-24.

Bambaeeroo, F., & Shokrpour, N. (2017). The impact of the teachers' non-verbal communication on success in teaching, 5(2), 51-59.

Baroona, P. (2019). The impact of non-verbal communication on the learning process. *Journal of Education, Linguistics, Literature and Language Teaching*, 2(2).

Burroughs, N. F. (2007). A reinvestigation of the relationship of teacher nonverbal immediacy and student compliance-resistance with learning. *Communication Education*, 56(4), 453-475.

- Chaudhry, N. A., & Arif, M. (2012). Teachers' nonverbal behavior and its impact on student achievement. *International Education Studies*, 5(4), 56-64.
- Darn, S. (February, 2005). Aspects of nonverbal communication. *The Internet TESL Journal*, 6(2), 330-335.
- Fahim, U. K. (2020). *Welcome to Pakistan research repository: Impact of nonverbal behavior of teachers on students' educational accomplishment*. Retrieved 2020 from <https://prh.hec.gov.pk/jspui/handle/123456789/14800>
- Farid, N., Khan, G. A., Ullah, E., Parveen, R., Khalid, T., Ullah, A. & Noor, I. (2023). Effectiveness of verbal and non-verbal communication for teaching and learning at University level. *Journal of Education and Social Studies*, 4(3), 635-644.
- Glaser, J. M., & Strauss, A. (1967). *Grounded theory in practice*. Sage.
- Gulec, S., & Temel, H. (2015). Body Language using skills of teacher candidates from departments of mathematics education and social studies education. *Social and Behavioral Sciences*, 186, 161-168.
- Haataja, E., Salonen, V., Laine, A., Toivanen, M., & Hannula, M. S. (2020). The relation between teacher-student eye contact and teachers' interpersonal behavior during group work: A multiple-person gaze-tracking case study in secondary mathematics education. *Educational Psychology Review*, 33(1), 51-67.
- Hall, E. (1979). *The silent language*. New York: Fawce.
- Karimi, M., Dabaghi, A., & Tabatabaei, O. (2012). The impact of nonverbal communication on Iranian young EFL learners' attitudes and understanding of lexical items. *BELT Journal Porto Alegre*, 3(2), 188-203.
- Kozić, D., Žunac, G., & Bakić-Tomić, L. (2013). Use of Non-verbal Communication Channels in the Classroom. *Croatian Journal of Education*, 3(15), 225-301.
- Marno, H., Davelaar, E., & Csibra, G. (2014). Nonverbal Communicative Signals Modulate Attention to Object Properties. *Journal of Experimental Psychology*, 40(2), 752-762.
- Matara, K., Solong, N., Syarifuddin., & Al-Amin (2025). Using persuasive communication in education to promote behavior change. *International Journal of Social and Education*, (2)2, 682-697.
- Matsumoto, D., & Hwang, H. S. (2013). Cultural influences on nonverbal behavior. In D. Matsumoto, M. G. Frank, & H. S. Hwang (Eds.), *Nonverbal communication: Science and applications* (pp. 97-120). Sage Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452244037.n5>

- Mehrabian, A. (1971). *Sileny Messages*. Wadworth, Belmont, California.
- Munir, H., & Khan, A., & Munawar, U. (2024). Role of non-verbal communication skills of teachers and its impact on achieving classroom learning objectives at secondary leve. *Qlantic Journal of Social Sciences and Humanitie*, 5(2), 58-69.
- Pan, Q. (2014). Nonverbal teacher-student communication in the foreign language classroom. *Theory And Practice In Language Studies*, 4(12), 2627.
- Pang, S., Lai, S., Zhang, A., & Yang, Y. (2023). Graph convolutional network for automatic detection of teachers' nonverbal behavior. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 5.
- Sprinthall, N.A. (1994). *Educational Psychology*. New York : Mc. Graw-Hill, Inc.
- Strauss, A., & Corbin, J. (2015). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Tutar, H. (2003). *Genel Ve Teknik İletişim*. Ankara: Nobel Yayın.
- Wang, W., & Loewen, S. (2016). Nonverbal behavior and corrective feedback in nine ESL university-level classrooms. *Language Teaching Research*, 20(4), 459-478.
- Wescott, R. W. (1992). Auditory communication: Non-verbal, pre-verbal, and co-verbal. In Poyatos, F. (Ed.), *Advances in nonverbal communication: Sociocultural, clinical, esthetic and literary perspectives*. 25-40. Amsterdam: John Benjamin.
- Yang, X. (2017). The use of body language in English teaching. *Theory and Practice in Language Studies*, 7(12), 1333-1336.